

FEJEDELMI „BÍRÁLAT” – REJTÉLYEKKEL

VÁLASZ TUSOR PÉTERNEK

Minden kutató őszinte vágya, hogy munkájáról értő ember írjon

ismertetést, méltatást, bírálatot. Amikor a *BUKSZ* hasábjain megjelent Tusor Péter írása, nagy várakozással fogtam neki az olvasásnak. Bár a szerző – amiként azt munkahelyének honlapján közzétett publikációs listája is megerősíti – nem a XVI. század történetének kutatója, mi több, eddig forráskiadással sem foglalkozott, az általam is ismert munkássága alapján mégis arra számítottam, hogy lesz számomra hasznos mondanivalója. Ám csalódottnan, sőt értetlenül tettem le írását, amely nem igazán tudományos bírálat, hanem valami egészen más.

Tusor szövege négy – egymással időnként keveredő – „vonulattól” áll. Az első téma egyfajta levéltári és forráskiadási kalauz, amely a kevéssé tájékozott olvasókat vezeti be a Vatikáni Titkos Levéltár XIV–XVII. századi anyagában végzendő hungarika-kutatás néhány elvi és gyakorlati problémájába. Szövegének e sorai bizonyára hasznosan illeszkednek majd egy általa a jövőben elkészítendő, vatikáni tárgyú forráskiadvány bevezetőjébe. (A gyűjteményt ismertető bevezetések alapjául, ha jól látom, az a rövid füzetecske szolgált, amelyet minden kutató megkap, amikor beiratkozik a Vatikáni Levéltárba.) Megtisztelő számomra, hogy munkám bírálatát használta fel ezen – a római viszonyokkal kevéssé ismerős érdeklődők számára nyilván igen hasznos – információk közzétételére. Ilyen mélységű ismertetésük azonban – úgy vélem – munkám hibáinak, netán értékeinek számbavételéhez aligha szükséges.

A szöveg második részének azokat a megjegyzéseket tekintem, amelyek tárgyszerűek és hasznosak, mert munkám valódi hiányaira, egy-egy vitatható megoldására mutatnak rá, illetve olyan kiegészítő szempontokat említenek, amelyek ismerete hasznos lehet az olvasónak. Bár hibátlan forráskiadás – mint tudjuk – nem létezik, a tévedéseket természetesen röstellem, a javítást köszönöm, és a jövőben – ha módom lesz rá – mindenképpen figyelembe fogom venni. Ide tartoznak a bevezetésben a téma megjelölésével kapcsolatos mondataimat illető kifogások. Nem kétséges, valóban fogalmazhattam volna precízebben, szabatosabban. Ugyanez áll a közölt levelek pápai válaszainak fellelhetőségével kapcsolatos mondatomra is. Köszönettel veszem a közölt iratok további szakirodalmi előfordulásaihoz adott kiegészítéseket – valóban bosszantó, hogy egy-kettő elkerülte a figyelmet, pedig igyekeztem e téren maximalista lenni.

BESSENYEI JÓZSEF

Ugyanígy hiba, hogy nem minden rövidített szakmunka szerepel a

Rövidítésjegyzékben vagy a *Bibliográfiában*. És valóban tévesen határozta meg Santoro bíboros gratulációjának időpontját.

A fontos megjegyzések sorában tartom számon kollégámnak a különféle oklevélformulák fordításával kapcsolatos megjegyzéseit is. Itt persze fölösleges volt azon sajnálkoznia, hogy a fordítók nem kutatói a koroknak, hiszen a kötet közreadójaként nyilvánvalóan és kizárólagosan az én felelősségem volt a fordítások szakmai-nyelvi helyességének szavatolása. A „filozófiai ismeretek nélkül fordítani Lucretiust” kitétel egyébként nem áll, hiszen a fordító, Kulcsár Péter közismerten középkorkutatóink egyik legjobbika, aki a vatikáni levéltári anyagból is publikált. (Kissé meglepett, hogy Tusor láthatóan nem ismeri a munkásságát!) A bíráló alternatív javaslatai néhány esetben valóban jobbnak tűnnek annál, mint amelyet kollégáimmal választottunk. (Ilyen pl. a „per viscera”-val, a saruk csókolásával, a Szalkai érsek bíborosságával kapcsolatos véleménye.) Meg kell azonban jegyezni, hogy egy fordításban a különböző változatok közötti döntés nem olyan egzakt dolog, mint egy évszám vagy egy fond kötetének száma. A fordítók tudják, hogy mindig több, elvileg jó megoldás közül lehet és kell választani, és igen ritka, ha valóban csak egyetlen helyes választás lehetséges. Ám a bíráló olyan érvényességet követel saját megoldásainak (ahogyan írja: az adott szavak ilyen és ilyen „kifejezésekkel fordítandók”, vagy bizonyos kifejezések használata „semmiképpen sem megengedett” stb.), ami elvileg nem illel meg.

A szöveg harmadik vonulatát azok a szakmai kifogások adják, amelyekben bírálóm téved, ahol megjegyzései nem megalapozottak. Ezekre adott válaszaimat a jobb áttekinthetőség kedvéért pontokba szedtem.

1. Tusor azt állítja, „lényegi pontosításra, kiegészítésre szorulnak” bevezetőmnek azok a megállapításai, hogy hol, milyen magyar vonatkozású anyagok találhatóak a Vatikáni Titkos Levéltárban és abból mennyit közöl munkám. Idézi vonatkozó mondataimat, majd a következőt jelenti ki: „...a fenti sorokból [...] egyértelműen az hámozható ki, hogy a *Fejedelmi levelek a pápának a Principi* teljes XVI. századi hazai provenienciájú anyagát tartalmazza. [...] Mi több, kifejezetten azt a következtetést lehet levonni belőlük, hogy a XVII–XVIII. századi szentszéki–magyar kapcsolatok kutatásakor ezt az alapfondot nyugodtan figyelmen kívül hagyhatjuk, hiszen 1578 után már tel-

jességgel érdektelenné válik számunkra. Vagyis magyar anyagának tanulmányozásához bőven elegendő e forrásközlés kézbevétele.” Mivel pedig ez az állítás tévedés, komoly lendülettel nekilát a cáfolatnak.

Bevallom, értetlenül állok a fenti mondatok előtt. Lehetséges lenne, hogy valaki ennyire nem fogja fel az általa egy bekezdéssel korábban korrektül idézett szavakat? Hiszen az én szövegemben ott van feketén-fehéren, hogy

a) az irategyüttes egykori kialakítói „gyakorlatilag” arra törekedtek, hogy az „összes általuk fellelhető”, magyar vonatkozású iratot ide gyűjtsék; de

b) ezzel én „nem akarom azt sugallni”, hogy máshol nincsenek magyarországi levelek;

c) így csupán azt állapítom meg, hogy szerintem „valószínű, hogy a XVI. század első felének legérdekesebb anyaga nagyrészt itt található”.

Hogyan lehet, kérdem újra, ilyen mértékben félreolvasni soraimat?

2. Tumor úgy véli, a közölt levelek „sajátos elrendezés” szerinti közreadása rossz döntés volt részéről, a „kézenfekvő kronologikus rendet” kellett volna követnem. Tudni kell, hogy ma az iratokat a XVIII. században utólag kialakított, kötetenként újrakezdődő időrendben lehetjük fel, vagyis a javasolt esetben a tartalmilag össze nem tartozó iratok véletlen időbeli egymásutánisága adná a csoportosítás rendező elvét. Az időrend épp ezért – úgy vélem – egyáltalán nem „kézenfekvő” megoldás, a magam részéről hasznosabbnak véltem a tartalmi összetartozás követését, mivel ennek híján kevésbé lennének érthetőek maguk az események, Tumor kifejezésével: „a történeti üzenet lényege”. Ezért állítottam össze elsődlegesen az egyes levélírók neve szerint az iratokat, és csupán a neveken belül érvényesítettem az időrendet. Eljárásom nem példa nélküli. Hasonló módon járt el például Vanyó Tihamér Aladár a bécsi pápai követség Magyarországról szóló iratainak 1986-ban megjelent kiadása során. Ahogyan írja, sok „fontolódás” után elvetette az iratok időbeli egymásutánban való közlését, helyette a püspökségek és a szerzetesrendek betűrendjében tette közzé forrásait. Az egyes püspökségek és rendek anyagán belül azután már természetesen a kronológiai rendet érvényesítette.

3. A kötet nem azért kétnyelvű, hogy a „szélesebb olvasóközönség” igényeit is kielégítse – amiként Tumor véli. A kiadványt elsősorban történészeknek, történelemtanároknak, történész egyetemistáknak szántam – ám fájdalom, a latin és az olasz nyelv ismerete ma már körükben is oly mértékben visszaszorult, hogy a bilingvitas elengedhetetlennek tűnt. Számunkra viszont a jegyzetelésnek az a mélysége, amelyet Tumor a „szélesebb olvasóközönség” érdekében reklámál, véleményem szerint felesleges. Vannak persze a fenti helyzet kezelésére más megoldások is. Közülük igen jónak tartom például a Tóth István György által a *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania* kötetében alkalmazott módszert, amely részletező magyar és német nyelvű tartalmi kivonat közlésé-

vel segíti a közölt forrás jobb megértését. Azonban missilis levelek esetében – amelyekben műfajukból következően több az érzelmi elem – hasznosabbnak véltem a teljes szöveg fordítását közreadni.

4. Bár elismerem, hogy egy ilyen típusú forráskiadványban a bibliográfiai teljesség miatt a közölt iratok lehetőleg minden korábbi idézését meg kell adni, az esetleges hiányokat – bizonyára Tusorral ellentétben, tekintve részletes konkordancia-jegyzékeit – a szövegekből kibontakozó történelmi események pontosabb megismerése szempontjából mégsem ítélem komoly problémának. Úgy gondolom, az elhagyásokkal minősítettem is egyes munkákat. A jó átírást és fordítást közreadva, már nem a korszak történetének közelebbi megértése, hanem csupán a historiográfiai reflexió szempontjából van értelme felhívni a figyelmet a korábbi rosszra. Hadd jelezzem konkrétan, mire gondolok. A Tumor szerint „megkerülhetetlen” August Theiner egyik művében például mohácsi helyett munkácsi vészről ír („Excerpta [...] de rebus Hungaricis ab anno MDXXIV usque ad cladem Munkaciensem.” In: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, 1216–1534*. Róma, 1859–60. 2. köt., 677. old.). Amióta ezt a helyet ismerem, Theinert nem tudom egészen komolyan venni – erre a kötet bevezetésében is utaltam. Emellett jelzeteinek jó része sajnálatosan pontatlan, így az általa közölt levelek azonosítása sokszor lehetetlen. Az az irat például, amelyet Tumor a bírálatához függeléként csatolt jegyzékben 5. számmal jelez (és jegyzetében felkiáltójellel nyomatékossítva hívja fel arra a figyelmet, hogy Theiner már kiadta!), utóbbinál „Vol. I. 258.” jelzettel szerepel, noha valódi helye „Vol. 2. fol. 233–237.” Szalkai László esztergomi érsek 1524. november 3-i levele Theiner szerint (*Vét. Hung.* 2. N. DCCCXXXV) a *Lettere di Principi* Vol. 1. fol. 403. sz. alatt található, ezzel szemben a Vol. 2. f. 377–378. alatt leltem fel. (E levelet – nem értem, miért? – Tumor kihagyta a munkámban található, de Theiner által már közölt levelek általa összeállított jegyzékéből.) A tévedések még sorolhatók, de ennyit Theinerről és az ő megkerülhetetlenségéről.

Hasonló a helyzet Óváry Lipót regesztakiadásával. A historiográfiai szempont itt is méltánylandó természetesen, de a tartalmi fölöslegesség ez esetben talán még inkább érvényes, mint Theinernél. A forráskiadási gyakorlatomban vezérfonalként követett Benda Kálmán-féle koncepció (A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607–1790 közti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata. *Századok*. 1974. 2. szám, 436–475. old.) a regesztában való megjelölést nem tekinti par excellence forrásközlésnek. Óváry egyébként sokszor az irat lelőhelyeként csak azt írja: „Vatikáni Levéltár” – márpedig egy dokumentum azonosításához, visszakereséséhez ennyi aligha elegendő. Regesztái tartalmilag is erősen problematikusak, hiszen az ő korában még nem azt jelentette e műfaj, mint manapság. Az eredetivel összevetve sokszor az az érzésem támadt, mintha nem is

ugyanarról a levélről lenne szó. Óváry munkájának egykor megvolt a maga úttörő érdeme, de ma már, véleményem szerint, nem illeti meg az a kitüntetett figyelem, amelyben bírálóm részesíti.

5. Tusor kifogásolja, hogy az általam közölt iratokhoz jegyzetben csatolandó szakirodalom sorában nem említettem Barta Gábornak a Fráter György halála körüli eseményekkel foglalkozó könyvét (*Vájon kié az ország?* Helikon, Bp., 1988). Úgy véli ugyanis, hogy azért közöltem a Barát elleni erőltetett, irreális vádakkal kapcsolatos iratot, mert „a forrás újraközlése és fordítása a történelmi diskurzusban új szempontokat fog meghonosítani”. Márpedig ez szerinte tévedés, hiszen a vádpontokat „Barta a lehető legmélyebben és teljes kontextualitásában feldolgozta, tulajdonképpen ez adja könyve gerincét, s a pontok érdemi részét fordításban is hozza”. Bírálóm azonban itt is félreolvas valamit (ezúttal nem a bevezetőt, hanem a közölt iratot), és újra egy fantomképnek ront neki. A vonatkozó iratban ugyanis nem vádpontok találhatóak, hanem a Fráter György elleni „koncepció” tulajdonképpeni érvanyaga, amelyet I. Ferdinánd király jogtudósai 87 artikulusban fogalmaztak meg. És talán Barta Gábor könyvét sem olvasta el elég figyelmesen, mert a kitűnő történész az általam most közölt anyaggal csupán csekély terjedelemben, könyve 45–46. oldalán foglalkozik, rá csak ott hivatkozik, és csupán igen rövid részletét hozza szabad, tehát nem szó szerinti fordításban. Így természetesen nem is ez a pár oldal adja Barta könyvének „gerincét”, hanem a tanúvallomások, amelyeket viszont valóban alaposan feldolgozott. Amit tehát Tusor Barta könyvéről – tévesen – állít, nem cáfolja azt a tévedést, amit rólam állít... Mivelhoggy természetesen nem azért döntöttem a forrás teljes szövegének közreadása mellett, mintha azt hinném, hogy „a történelmi diskurzusban új szempontokat fog meghonosítani”. A múltra vonatkozó tárgyismeret gyarapítása elégséges érv volt, arról nem is szólva, hogy ezt a példányt – a Magyar Országos Levéltárban őrzött kutatási beszámolója szerint – maga Barta Gábor sem ismerte. Itt most persze újra feltehetném a kérdést, hogy mi lehet az ilyen mértékű félreolvasások oka – de talán unja már az olvasó.

6. Tusor a bírálat végén, függelékben egy dokumentumlistát közöl – azoknak az iratoknak a jegyzékét, amelyeket szerinte kihagytam a „fonszerű teljességet célul kitűző” kötetemből. Ezt olyannyira fontosnak tartotta, hogy nélküle magának a bírálatnak a közlését is mellőzhetőnek ítélte. És ha ez a mintegy 50 tétel valóban hiánya lenne kötetemnek, igaz is lenne.

Mielőtt azonban a felsorolt iratokra térnék, egy lényeges megjegyzés. Tusor jegyzetben közli, hogy a szóbanforgó összes forrás – Solymosi László és Barta Gábor gyűjtésének eredményeként – a Magyar Országos Levéltár filmtárában már régóta a kutatók rendelkezésére áll. Hozzáteszi ugyanakkor, hogy „gyűjtésük összevetését a sajátoméval immár nem

tartottam feladatomnak”. Ám ha nem végezte el az összehasonlítást, milyen alapon állítja, hogy ezek a mikrofilmek minden korábban említett forrást tartalmaznak? Talán érdemes lett volna mégis elvégezni az összevetést, mert bizony Solymosi és Barta gyűjtése valóban nem terjedt ki a *Principi* teljes Jagelló- és Szapolyai-kori anyagára, csupán az 1–12. kötetre. (Ezt nem elmarasztalóan említem, egyszerűen más volt kutatásuk célja.) Ám azon belül sem rendelték meg az összes hungarika mikrofilmmásolatát – a felvételekhez csatolt jegyzék tartalmazza a pontos kötet- és iratsorszámokat.

Nos, térjünk rá Tusor kiegészítő listájára. Először is pontosítsunk. Listájának első része 40 (valójában 41) tételből áll. (Számozása rossz, a 12. és 13. között sorszám nélkül áll Verancsics emlékirata.) A második rész, az úgynevezett korrespondáló – tehát a válaszokat tartalmazó – iratoké, ez 10 tételt tartalmaz. Válogatásának szempontjai számomra nem eléggé világosak, amit csak tovább bonyolít, hogy amit szempontként említ, azt sem tartja be következetesen. Például: „idegenek idegeneknek írt iratai, amelyek Magyarországgal, illetve magyarokkal csupán részben, vagy csak érintőlegesen foglalkoznak, itt külön nem kerülnek említésre” – írja. Ám mégis felsorolja a 4. sorszám alatt Sadoletto levelét Antonio Burgióhoz, a 18. sorszám alatt pedig Beatha Laska levelét G. F. Commendone bíboroshoz. Az első rész 41 iratából 18 János Zsigmond halála után keletkezett, tehát nem tartozik a Jagelló- és Szapolyai-kor forrásai közé. A fennmaradó 23-ból 7 úgynevezett másodlagos hungarika, amelyek közreadása szintén nem tartozott céljaim közé. Így tehát 16 levél maradt. Akárhogyan áll is a dolog, ez még így is tekintélyes lista. En természetesen úgy emlékeztem, hogy lelkiismeretesen átnéztem a *Lettere* köteteit. Lehetséges lenne, hogy ennyit elnéztem?

Nem tehettem mást, utána kellett járnom Tusor állításainak. Szerencsémre, éppen a Vatikánban kutattam, amikor bírálatom eljutott hozzám, és szűrőpróbaszerűen kikértem néhány kötetet az idézetekből, hogy adatait ellenőrizsem. Mivel éppen a Bibliotheca Ottoboniana gyűjteményében vizsgálódtam, azzal kezdtem, hogy kikértem a Lat. 2419. sz. kötetet, amelynek 4r. folióján a Tusor-lista második részének 10. számú tétele szerint VIII. Kelemen pápa Ernő főherceghez írott levelének kellett lennie (kelt: Róma, 1592. március 10.) A 4. lapon azonban ezt találtam: „Per gli affari d’Inghilterra”. A következőn pedig egy levelet: „Reverendissime in Christo pater. Quae ferunt fama de tractatu matrimonium inter filium unicum et haeredem regis Britanniae Carolum principem et filiam catholici Hispaniarum regis...” Eszerint Tusor itt is félreolvasott valamit?

Áttértem a lista első részére. A 4. számú tételt kerestem. A megadott helyen találtam is egy levelet, aláírás nélkül – ám tartalmában az égvilágon semmi nem utalt Magyarországra! Következett a lista 7. sz. darabja: Antonio Burgio nuncius Budán, 1524. no-

vember 23-án kelt, VII. Kelemen pápához intézett levele, amely Tusor szerint a „vol. 2, fol. 344^r” helyen található. A kötetben azonban a 339. után a 345. oldal következik – a 344. oldal tehát nem is létezik!

Nem folytattam tovább az ellenőrzést. Még ha – ami az előbbieket után eléggé valószínűtlen – az összes többi esetben Tusornak lenne igaza, a bírálata csúcspontjaként tálalt, OTKA-kutatás keretében készített jegyzéke hiteltelenné vált számomra. Mert ha igaz, hogy egy forráskiadványnak hibátlannak kell lennie, tiszszeresen áll ez a kiadványról készülő bírálatra. Ám készséggel megígérem, hogy ha alkalmam lesz a jövőben újra a Vatikáni Titkos Levéltárban kutatni, gondosan át fogom nézni listáját, s ha találok abban kötetembe illőt, örömmel fogom közölni, nem feledkezve meg arról sem, hogy köszönetet mondjak neki érte.

Végül Tusor bírálatának van egy negyedik vonulata is – azok a bántó, néhol a nyegleség határát súroló, valamiféle visszafojtott indulatot (?) éreztető megjegyzések, amelyek teljesen idegenek a tudományos értekező próza műfajától, elvárt szellemétől, és a legrosszabb vulgárújságírás eszköztárából valók. Minden bizonyítást nélkülöznek, és így nem is lehet rájuk válaszolni. Például ebben a mondatban – „a közlésre kerülő iratok érezhetően némi rácsodálkozással közölt jelzetét sem sikerült helyesen értelmezni” – honnan veszi a „rácsodálkozást”, és ez miből érezhető? A magam részéről nem emlékszem, hogy valaha egy levéltári jelzeten elcsodálkoztam volna. Máshol azt állítja, hogy Kollányi művét „kivételesen” ismerem – de milyen alapon gondolja bármely (!) történeti munkáról, hogy azért, mert esetleg nem idézem ott, ahol szerinte kellene, nem is ismerem? Vagy mit lehet egy olyan megállapítással kezdeni, miszerint „a kötet forgatása során az említettek mellett még számos következtetlenségre, hiányra, módszertani és szerkesztési hibára, furcsaságra lehet figyelni”? Ezzel kapcsolatban csak három tartalmi kifogást említ Tusor – közülük az iratok közlési rendjére vonatkozóról fentebb már szóltam. Ám a másik kettőt (a rövidítések és az ünnepdátumok feloldásának problémái, az államtitkársági ügykezelés feljegyzéseinek esetenkénti mellőzése) nem konkretizálja, így nem lehet reflektálni rá. Ha egy szöveggel kapcsolatban így kerülnek szóba kifogások, akkor az nem bírálat, hanem bántó, felelőtlen beszéd.

Tusor furcsa írásában tehát, ahogy látom, az érdemi részek rovására túltengenek azok az elemek, amelyek idegenek a tudományos bírálat szellemétől. Többször dicsér is, néhányszor a megemlített hibát az ilyenfajta munka elkerülhetetlen velejárójának minősíti – és milyen igaza van! –, sőt kifogásait egy helyen annyira nem tekinti fundamentálisnak, hogy – mint fentebb már utaltam rá – a hiányjegyzék nélkül tulajdonképpen az egész elmellőzhetőnek véli. Másfelől viszont kijelenti, hogy ha nincs meg „az értékelhető tudományos teljesítmény minimuma”, akkor „az azonnali kritikai reflexió minden egyéb megfontolást kötelezően háttérbe szorító, elengedhetet-

len kötelezettség”. Ha tehát ő – írásából ítélhetően – vállalkozott erre a kritikai reflexióra, akkor a kötet mégsem felel meg a tudományos minimumnak – ám akkor mit dicsért meg korábban? Ezek a furcsa ellentmondások, az egyenetlen, érezhetően görcsös stílus, az alapvető aránytalanság a kifogások köre és témái, valamint a kötetbe foglalt anyag történeti értéke között – nos, mindezek mögött valami furcsa, ki nem mondott, számomra megmagyarázhatatlan feszültséget érzek. Személyem aligha lehet e feszültség kiváltója – hiszen egészen távolról ismerjük csak egymást. A tudományos vita nyilvánosságában való részvétel dicséretes szándéka sem magyarázza önmagában e furcsán szublimált indulatokat. Kíváncsian várom, hoz-e a jövő magyarázatot erre a rejtélyre.

(A kötet csupán szerény példányszámban jelent meg a Római Magyar Akadémia *Fontes* című forráskiadvány-sorozatában, ám elérhető a világhálón, a Magyar Elektronikus Könyvtárban, így az olvasó személyesen is ellenőrizheti a fentebb mondottakat. Címe: http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/tor-tenel/mo_1526/lettere/lettere.mek.) □